

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПІДСКАЛЬНА ОКСАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 1:316.75

**ГЕНЕЗА ДИСКУРСУ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Житомир – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Козловець Микола Адамович,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри філософії та політології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Сафонік Лідія Миколаївна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка (м. Львів),
доцент кафедри філософії;

кандидат філософських наук, доцент
Саракун Лариса Петрівна,
Національний університет харчових
технологій (м. Київ),
доцент кафедри гуманітарних наук.

Захист дисертації відбудеться 15 квітня 2021 року о 12-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 14.053.02 у Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, конференц-зала.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за адресою: 10008, Україна, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.

Автореферат розіслано 12 березня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. М. Слюсар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні культурно-цивілізаційні процеси супроводжуються зростаючим культурним розмаїттям, поглибленням взаємодії культур, міжкультурних комунікацій, які в подальшому будуть лише посилюватись. За умов ускладнення орієнтирів духовного життя суспільства, інтенсифікації транснаціональних переміщень і міжнаціональних контактів, зміни ідеологічних і політичних векторів розвитку міжкультурні взаємодії набувають нової якості. Внаслідок масових міграційних процесів формуються все більш «мозаїчні» спільноти, відмінні за етнічними, культурними, релігійними параметрами. Тому зростає актуальність узгодження інтересів представників різних культур та побудови стабільного, неконфліктного суспільства.

Проблема мультикультуралізму маніфестує реальну гостроту і складність суспільно-політичних, економічних і соціокультурних умов, що склалися в сучасному світі. Реалізація мультикультурної політики на практиці, як засвідчує європейський і світовий досвід, спричиняє низку проблем, бар'єрів, стигматизацій та виключення із суспільного життя представників культурних меншин. Сьогодні дедалі більше не лише політиків і науковців, а й пересічних громадян стають критично налаштованими до можливості «діалогу культур» та «єдності у багатоманітності». Серед частини політиків, громадських діячів та науковців стає популярною риторика «краху мультикультуралізму». Інші дослідники констатують провальність не мультикультуралізму як такого, а лише його «старої версії», і говорять про необхідність трансформації в інші форми міжкультурної взаємодії.

Мультикультуралізм за своєю сутністю постає досить суперечливим соціальним феноменом, що містить у собі ідеологічні, філософські, політичні, соціальні, культурні та інші аспекти й відображається в категоріях антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки і, нарешті, філософії.

Усе це актуалізує дослідження, присвячені соціально-філософському аналізу мультикультуралістського дискурсу. До того ж теоретичні дискусії від початку їх розгортання наздоганяли вже наявний набір політичних практик, інтерпретуючи реальні випадки мультикультурного розміщення та політик.

Теоретичні засади вивчення сутності мультикультуралізму та його різних аспектів закладено в працях К. Бантінга, С. Бенхабіб, І. Блумрад, С. Вертовець, С. Вессендорф, М. В'євйорки, С. Голла, Г. Канарша, П. Келлі, В. Кимліки, Р. Ле Коадика, Ч. Кукатаса, В. Малахова, Н. Меєра, Т. Модуда, Б. Пареха, Ф.-О. Радке, Дж. Раза, Ф. Рено, Ч. Тейлора, В. Тишкова, С. Фіша, М. Хом'якова, І. Янг. Філософським підґрунтям мультикультуралізму стала концепція «плюралізму цінностей» І. Берліна, а також дискусії між групами лібералів (Ф. Гаєк, Р. Дворкін, Р. Нозік, Дж. Ролз) та комунітаристів (Е. Макінтайр, М. Сендел, Ч. Тейлор, М. Уолцер) щодо розуміння свободи індивіда, справедливості та способів влаштування суспільства. Критична оцінка мультикультуралізму з ліберальних позицій здійснена у працях Б. Баррі, П. Веста, С. Гантінгтона, Н. Глейзера, К. Йопке, Т. Еша, С. Окін, Е. Шилза.

Значний внесок у дослідження сутності мультикультуралізму здійснили й українські вчені, зокрема О. Ананьєва, А. Бандурка, І. Бахов, Є. Бистрицький, Н. Висоцька, Р. Димерець, С. Дрожжина, В. Євтух, М. Козловець,

В. Козловський, А. Колодій, Л. Ляпіна, М. Недюха, Ю. Римаренко, І. Радіонова, М. Попович, В. Прокопенко, С. Пролєєв, Л. Саракун, П. Саух, Л. Сафонік, В. Солошенко, І. Ткаченко, О. Ярош, К. Яценко.

Віддаючи належне теоретичній і практичній значущості попереднього наукового доробку, слід визнати, що проблема соціально-філософського дискурсу мультикультуралізму та його періодизації залишається малодослідженою. До того ж, у вітчизняних мультикультурних розвідках майже не репрезентований розгляд праць, присвячених постмультикультуралістському етапу дискурсу та інтегрування мультикультуралізму як можливої альтернативи мультикультуралізму.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у межах наукових програм кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка «Випробування людського буття: класичний і посткласичний дискурс» (НДР: № РК 0111U000154) та «Толерантність і сучасний світовий порядок» (НДР: № РК 0111U000155).

Метою дисертаційної роботи є соціально-філософський аналіз генези дискурсу мультикультуралізму.

Відповідно до мети визначено такі дослідницькі завдання:

- з'ясувати передумови виникнення мультикультуралізму як соціального феномену;
- дослідити мультикультуралізм як соціально-філософську доктрину;
- проаналізувати концепцію «плюралізму цінностей» І. Берліна та ліберально-комунітаристський дискурс;
- розглянути комунітаристський етап дискурсу мультикультуралізму на основі аналізу праці Ч. Тейлора «Політика визнання»;
- охарактеризувати ліберальний етап дискурсу мультикультуралізму та розкрити обґрунтування В. Кимліки «диференційованих за групами прав»;
- виявити тенденції протистояння індивідуальної автономії й толерантності в межах ліберального мультикультуралізму щодо допустимості втручання в неліберальні культурні практики груп меншин;
- розкрити ліберальну критику прав меншин та проаналізувати дилему «визнання-перерозподілу»;
- осмислити тенденції дискурсу мультикультуралізму на етапі постмультикультуралізму та здійснити аналіз інтегрування мультикультуралізму.

Об'єктом дисертаційного дослідження є мультикультуралізм як соціальний феномен.

Предмет дослідження – генеза дискурсу мультикультуралізму.

Методи дослідження. Складність та багатоаспектність феномену мультикультуралізму зумовили використання різноманітних методів і принципів. Так, за допомогою історичного методу проаналізовано соціально-політичні передумови виникнення та еволюції мультикультуралізму. Діалектичний метод дозволив дослідити мультикультуралізм як динамічне соціокультурне явище, що містить у собі часові, просторові, ціннісно-змістовні та ситуативні характеристики. За допомогою структурного методу виокремлено основні елементи дискурсу мультикультуралізму й з'ясовано їхні особливості, зв'язки між ними. Спираючись на порівняльний метод, було проаналізовано теоретичні підходи у вивченні сутності мультикультуралізму, а також досліджено теорії різних мислителів. Аналіз літературних джерел дозволив виявити основні теми, які розглядалися філософами

в межах дискурсу мультикультуралізму. Стрижневими для дисертаційного дослідження стали соціально-філософські теорії В. Кимліки, Ч. Кукатаса, Б. Пареха, Дж. Раза, Ч. Тейлора, І. Янг; ліберальні критичні розвідки Б. Баррі, С. Окін та есенціалістська критика мультикультуралізму К. Аппія, С. Бенхабіб, А. Філіпс; у дослідженні дилеми визнання-перерозподілу – праці А. Гоннета та Н. Фрейзер; а також роботи В. Галстона стосовно двох видів лібералізму Просвітництва та Реформації, які стали основними в дослідженні допустимості втручання ліберальної держави в неліберальні культурні групи. Для дослідження парадигми інтеркультуралізму, що виникає на постмультикультуралістському етапі дискурсу, ключовим стали праці Ж. Бушара, Т. Кентла, Н. Меєра, Т. Модуда, А. Портера, Ч. Тейлора. За допомогою методу узагальнення запропоновано власну періодизацію розгортання дискурсу мультикультуралізму.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні соціально-філософського аналізу генези дискурсу мультикультуралізму, виявленні його тенденцій на етапі постмультикультуралізму та дослідженні інтеркультуралізму як можливої альтернативи мультикультуралізму.

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження розкривається у таких основних положеннях:

Уперше:

– доведено, що мультикультуралізм найбільш доцільно визначити як дискурс, до структури якого входять: обґрунтування необхідності (чи заперечення) надання особливих прав різним культурним групам; різноманітні теорії визнання культурної ідентичності; визначення меж втручання в неліберальні культурні практики; ліберальна критика мультикультуралізму;

– досліджено генезу дискурсу мультикультуралізму та здійснено періодизацію його розгортання, яка містить такі етапи: 1) протомультикультуралістський – формування теоретико-філософського підґрунтя концепцій мультикультуралізму; 2) етап традиційного мультикультуралістського дискурсу – оформлення перших філософських теорій мультикультуралізму, який охоплює періоди: а) комунітаристський (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.); б) ліберальний (початок 90-х – друга половина 90-х рр. ХХ ст.); в) період ліберально-егалітарної та феміністичної критики мультикультуралізму (друга половина 90-х ХХ ст. – початок ХХІ ст.); 3) етап постмультикультуралістського дискурсу – початок 2000-х рр. і дотепер: характеризується риторикою «краху мультикультуралізму» та пошуками альтернативної моделі управління культурним плюралізмом, пропонується нова парадигма інтеркультуралізму;

– проаналізовано постмультикультуралістський етап дискурсу та охарактеризовано інтеркультуралізм як урівноважену позицію між асиміляцією і мультикультуралізмом. Обґрунтовано, що інтеркультуралізм зосереджується на соціальній згуртованості суспільства та заперечує можливість неліберальних практик (асиміляційний аспект), водночас визнає наявність культурного різноманіття як позитивне явище (мультикультуралістський аспект); з'ясовано, що інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як взаємодоповнюючі парадигми.

Уточнено:

– соціально-політичні передумови виникнення та розвитку мультикультуралізму. Констатовано, що він став логічним наслідком руху за

розширення прав людини, зміни та збільшення міграційних потоків, що спричинило зростання культурного різноманіття приймаючих країн;

– взаємозв'язок мультикультуралізму зі спорідненими та близькими за значеннями поняттями: культурна різноманітність, багатокультурність, полікультурність, мультикультурне суспільство, мультикультурна ситуація, які в українській науковій думці часто використовуються як синонімічні;

– розуміння того, що мультикультуралізм, на противагу асиміляційній моделі, починається з демографічного спостереження наявності декількох культур у більшості сучасних суспільств і обов'язково підтверджує багатокультурність як прийнятний стан та сприяє збереженню й визнанню культурної ідентичності.

Отримали подальший розвиток:

– дослідження філософських дискусій між ліберальними мультикультуралістами В. Кимлікою та Ч. Кукатасом щодо допустимості втручання держави в неліберальні культурні групи. Встановлено, що В. Кимліка та Ч. Кукатас представляють різні аспекти ліберальної традиції, які в кінцевому підсумку перебувають у протиріччі між собою – лібералізм Просвітництва на основі індивідуальної автономії та лібералізм Реформації на основі толерантності (за визначенням В. Галстона), або відповідно «жорсткий» та «м'який» мультикультуралізм (за визначенням Ч. Кукатаса). Констатовано, що мультикультуралізм з акцентом на індивідуальній автономії призводить до зменшення культурної різноманітності суспільства, оскільки виключає з його меж неліберальні групи, тоді як мультикультуралізм на основі толерантності здатний охопити більше культурних груп, зокрема й ті, що сповідують неліберальні практики;

– осмислення дилеми «визнання – перерозподіл». Доведено, що, попри звинувачення мультикультуралізму в перешкоджанні традиційно-економічній концепції соціальної справедливості (Б. Баррі), визнання та перерозподіл однаково важливі, а, значить, їх слід розглядати як такі, що не обов'язково вступають у протиріччя, а можуть взаємодіяти та доповнювати одне одного.

Практичне значення дослідження. Соціально-філософський аналіз дискурсу мультикультуралізму розширює дослідницьке поле філософії шляхом розкриття сучасних філософських концепцій мультикультуралізму, а також його співвідношення з ліберальними теоріями. Отримані в дисертації висновки та узагальнення можуть бути використані для подальшого осмислення проблем міжкультурного співіснування в полікультурному суспільстві та розробки відповідної політики держави щодо управління багатоманітністю. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути враховані при створенні нових курсів з соціальної та політичної філософії, політології, культурології, історії зарубіжної філософії. Запропоновані методологічні підходи до розуміння генези мультикультуралізму можуть бути враховані у процесі підготовки та викладання спецкурсів із зазначеної проблематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою аналітичною роботою. Висновки й положення, що мають наукову новизну, отримані та сформульовані на основі власних досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, положення й висновки дисертаційної роботи обговорювалися на методологічних семінарах і засіданнях кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка, висвітлювались у виступах і доповідях на низці міжнародних і

всеукраїнських наукових конференцій, зокрема: Всеукраїнській науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі» (Житомир, 23 листопада 2015 р.); Міжнародній науковій конференції «Діалог цивілізацій: виклики ХХІ ст.» (Київ, 31 березня 2016 р.); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2016» (Київ, 20-21 квітня 2016 р.); VI Конвенті МАСПН (Україна) «Новітні парадигми суспільно-політичного розвитку та управління» (Житомир, 26-27 квітня 2016 р.); VII Національному Конвенті (Одеса, 21-22 квітня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Дні науки філософського факультету – 2017» (Київ, 25-26 квітня 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «Глобалізований світ: випробування людського буття» (Житомир, 6-7 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього» (Львів, 23-24 березня 2018 р.); Третій Міжнародній науково-практичній конференції: «Теорія і практика актуальних наукових досліджень» (Запоріжжя, 28-29 вересня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження відображені у 14 наукових працях: 5 наукових статтях (одна з них – в іноземному науковому виданні, що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Index Scopus); 8 наукових працях, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації; 1 стаття опублікована в іншому науковому виданні України.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (233 найменування, з яких 80 іноземною мовою), додатку (на 3 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 226 сторінок, з яких 175 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано ступінь наукової розробки проблеми, визначено об'єкт і предмет дослідження, сформульовано мету та дослідницькі завдання, висвітлено методологію, окреслено наукову новизну положень, що виносяться на захист, а також наведено дані про апробацію отриманих результатів, структуру й обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження мультикультуралізму**» охарактеризовано витоки мультикультуралізму як соціального феномену, здійснено аналіз наявних у науковій літературі підходів до визначення мультикультуралізму та розкрито його взаємозв'язок зі спорідненими та близькими за значенням поняттями.

У підрозділі 1.1. «**Передумови виникнення мультикультуралізму як соціального феномену**» досліджено витоки та зміни в розумінні сутності мультикультуралізму. Встановлено, що в політиці цей термін почав застосовуватися з кінця 60-х рр. ХХ ст., через збільшення та зміну потоків міграції і, як наслідок, зростання культурного різноманіття приймаючих країн. Нові іммігранти значно відрізнялися від попередніх, тому політика асиміляції вже не могла виконувати функції щодо відмінних культурних груп. Тож, в традиційних країнах імміграції (Канада, Австралія, США), назріла вимога прийняття «мультикультурної» концепції інтеграції, яка передбачала, що меншини зможуть виражати власну етнічну та культурну самобутність (70-ті роки ХХ ст.).

У підрозділі 1.2. *«Мультикультуралізм як соціально-філософська доктрина»* розкрито найпоширеніші підходи до визначення мультикультуралізму. Зазначено, що мультикультуралізм, починаючись з культурної різноманітності суспільства, підтверджує таку ситуацію як прийнятну й сприяє збереженню та визнанню культурної ідентичності, на відміну від політики асиміляції чи виключення з суспільно-політичного життя.

Наголошено, що водночас збереження культурної ідентичності є основою інтеграційної моделі. Іноді складно розрізнити інтеграцію та мультикультуралізм, адже вони сприяють включенню у приймаюче суспільство. Проте мультикультуралісти роблять таке розрізнення, зазначаючи, що мультикультуралізм передбачає обопільний процес інтеграції та враховує потреби кожної відмінної групи, а не лише індивіда як одиниці інтеграції. Різні групи не можуть бути інтегровані в суспільство за одним планом і ці групи по-різному впливають на приймаюче суспільство. Однак залишаються невирішеними межі визнання різних культурних груп, а також те, яким чином, і якою мірою визнання є виправданим. На ці питання, різні теорії мультикультуралізму відповідають по-різному.

Зазначено, що відмінності у поглядах на мультикультуралізм породжують методологічну проблему вироблення його універсальної дефініції. Автором аргументовано, що мультикультуралізм доцільно визначити саме як дискурс, до структури якого входять: обґрунтування необхідності (чи заперечення) надання особливих прав різним культурним групам; різноманітні теорії визнання культурної ідентичності; визначення меж втручання в неліберальні культурні практики; ліберальна критика мультикультуралізму.

У другому розділі *«Філософський дискурс мультикультуралізму»* досліджено генезу дискурсу мультикультуралізму та здійснено його періодизацію, проаналізовано соціально-філософські дискусії мультикультуралізму, які значно відставали у часі від його практичної реалізації в політичній сфері.

У підрозділі 2.1. *«Концепція "плюралізм цінностей" І. Берліна та ліберально-комунітаристський дискурс у контексті становлення мультикультуралізму»* досліджено теоретико-філософські передумови формування дискурсу мультикультуралізму. Аргументовано, що на розвиток теорій мультикультуралізму значно вплинули ідеї І. Берліна про плюралізм людських благ, цінностей та способів життя. Філософ визнає важливість культурного членства для людини, а також те, що плюралізм дає можливість кожному втілювати власну версію гідного життя, водночас обмежуючи здатність суспільства нав'язувати його бачення.

Констатовано, що передумовою формування дискурсу мультикультуралізму були й дискусії 70-х – 80-х рр. ХХ ст. між лібералами та комунітаристами щодо пріоритету свободи індивіда, розуміння справедливості, а також різного бачення облаштування та функціонування суспільства. Якщо ліберали представляють культурні практики групи як вибір індивідів, то комунітаристи розглядають індивіда продуктом таких практик.

З'ясовано, що ставлення до мультикультуралізму наприкінці 80-х років ХХ ст. залежало від позиції мислителів у ліберально-комунітаристських дискусіях. Ліберали, вважалися противниками мультикультуралізму, оскільки «сліпий до відмінностей» лібералізм обстоює спільні та однакові для всіх права й не враховує

особливостей різних груп. Комунаристи же вбачали в мультикультуралізмі правомірний спосіб затвердження цінності та захист спільноти.

У підрозділі 2.. **«"Політика визнання" Ч. Тейлора у площині комунаристського дискурсу мультикультуралізму»** проаналізовано перший період традиційного дискурсу мультикультуралізму – комунаристський (кінець 80-х – перша половина 90-х рр. ХХ ст.).

Зазначено, що Ч. Тейлор один із перших звернувся до мультикультуралізму з позиції комунаризму, обґрунтувавши важливість культурної ідентичності. В есе «Політика визнання» автор підкреслює необхідність визнання вимог окремих груп, на відміну від рівного ставлення, як того вимагає ліберальна політика. Мультикультуралізм та інші політичні рухи на захист ідентичності членів дискримінованих соціальних груп філософ визначає як «політику визнання».

Ч. Тейлор вибудовує «політику рівного визнання», що може відбуватися двома способами: 1) політика рівної гідності, яка розглядає ідентичне як однакове, загально визнане для всіх, й спрямована на надання однакових прав; 2) політика відмінності – поєднує розуміння ідентичності з відмінністю, визнає унікальність та самобутність людини або групи. Мислитель є прибічником саме «політики відмінності» й вважає, що таке визнання означає диференційоване ставлення і надання особливих прав різним групам, спрямованих на збереження й підтримку їхніх культур.

У підрозділі 2.3. **«Концепт "диференційованих прав" В. Кимліки у контексті ліберального дискурсу мультикультуралізму»** розглянуто ліберальний період дискурсу мультикультуралізму та розкрито обґрунтування В. Кимлікою «диференційованих за групами прав».

Встановлено, що спершу мультикультуралізм сприймався як комунаризм, але поступово дискусія переміщається в лави лібералізму, що започаткувало другий період традиційного дискурсу мультикультуралізму – ліберальний. Представники ліберального мультикультуралізму (Дж. Раз, В. Кимліка, Ч. Кукатас) намагалися доповнити ліберальну теорію «соціальною тезою», характерною для комунаризму, стверджуючи, що автономія індивіда пов'язана з його культурою.

Найбільш ґрунтовна теорія групових прав з позиції лібералізму представлена в працях В. Кимліки. Для аргументації необхідності надання певним культурним групам окремих прав він використовує основоположні принципи лібералізму – свободу та рівність. В. Кимліка розрізняє типи вимог корінних народів й національних меншин та груп іммігрантів. Корінні народи й національні меншини мають право на збереження та відтворення культур, які функціонували ще до того, як були насильно включені в сучасні держави. Вони ніколи не відмовлялися від власної культури, а, значить, мають права на самовизначення, групове представництво і різні форми самоврядування. Натомість, іммігранти мають слабші «поліетнічні права», призначені для полегшення процесу інтеграції.

У третьому розділі **«Критика мультикультуралізму та постмультикультурний дискурс»** виявлено та досліджено тенденції протистояння індивідуальної автономії й толерантності в межах ліберального мультикультуралізму, розкрито ліберальну критику прав меншин та охарактеризовано тенденції дискурсу на етапі постмультикультуралізму.

У підрозділі 3.1. *«Ліберальний мультикультуралізм: індивідуальна автономія проти толерантності»* на основі звернення до філософських дискусій між В. Кимлікою та Ч. Кукатасом констатовано, що мислителі представляють різні аспекти ліберальної традиції, а саме: лібералізм Просвітництва на основі індивідуальної автономії (В. Кимліка) та лібералізм Реформації на основі толерантності (Ч. Кукатас). Акцент на індивідуальній автономії спричиняє надмірне втручання в неліберальні культурні групи з метою їхньої лібералізації, внаслідок чого зменшується культурна різноманітність суспільства, адже з його меж виключаються неліберальні культурні групи. Це підхід «жорсткого» мультикультуралізму В. Кимліки.

Підхід Ч. Кукатаса – «м'який» мультикультуралізм на основі толерантності (трактованої як утримання від втручання і не заперечення проти співіснування в межах одного суспільства), охоплює й групи меншин, що сповідують неліберальні практики. Держава, яка дотримується «м'якого» мультикультуралізму, не повинна втручатися в такі групи, а захист незгодних з власними культурними практиками забезпечується «правом на вихід».

Доведено, що всупереч поглядам Ч. Кукатаса при необізнаності членів меншин щодо можливості виходу та при одночасній відсутності знань про альтернативні способи життя, неможливо гарантувати реальність «права на вихід». Для того, щоб «право на вихід» незгодних жити відповідно до неліберальних практик власної культурної групи, було справді дієвим, необхідне сприяння хоча б мінімальній автономії членів цих груп. В інших випадках втручання буде надмірним. Тому люди можуть законно використовувати здатність до автономії, навіть вибирати способи життя, в яких індивідуальна автономія не високо цінується, як, наприклад, у багатьох релігійних традиціях.

У підрозділі 3.2. *«Ліберальна критика прав меншин та дилема "визнання-перерозподіл" у контексті мультикультуралізму»* проаналізовано ліберальну критику прав меншин та досліджено дилему «визнання-перерозподіл».

Зазначено, що структурною складовою досліджуваного дискурсу є й ліберальна критика мультикультуралізму, яка об'єднана переконанням, що лібералізм уже володіє всім необхідним для належної відповіді на факт культурного різноманіття, без надання окремих групових прав.

Визначено, що Б. Баррі критикує надання окремих групових прав на основі культурної належності, аргументуючи тим, що компенсація за невідгідне соціальне становище, можлива лише у разі, якщо воно є наслідком об'єктивних обставин, а не результатом вибору людини. Люди не мають права на особливе ставлення, якщо у них є рівні з іншими можливості. Наявність можливості є об'єктивною, але суб'єктивні фактори можуть перешкодити скористатися нею. Тому необхідно розрізняти відмову в наданні рівних можливостей групі та вибором, який здійснюється через певні переконання. Культурні та релігійні погляди, за Б. Баррі, є на кшталт «дорогих смаків», наслідки яких держава не повинна компенсувати шляхом надання особливих прав.

Б. Баррі також уважає, що порушені мультикультуралістами питання щодо необхідності визнання культурних ідентичностей відволікають егалітаристів від економічного перерозподілу. Однак, усупереч поглядам мислителя, доведено, що перерозподіл та визнання не обов'язково вступають у протиріччя. Дійсно, конфліктні моменти існують, особливо якщо визнання

набуває позитивної форми (в термінології Н. Фрейзер), у якій підтверджуються наявні ідентичності, оскільки вони можуть бути доволі обмежувальними. Проте трансформативне визнання (за Н. Фрейзер) чи теорія ліберального мультикультуралізму на основі автономії загалом протистоять таким обмежувальним варіантам.

Підрозділ 3.3. **«Парадигма "інтеркультуралізм" на етапі постмультикультуралістського дискурсу»** присвячено філософському дискурсу на етапі постмультикультуралізму та аналізу інтеркультуралізму.

Виявлено, що початок ХХІ століття ознаменувався кардинальними змінами в дискурсі мультикультуралізму. Якщо основна увага попереднього етапу – традиційного дискурсу – зосереджувалася на питаннях доцільності надання особливих групових прав, то постмультикультуралістський дискурс виникає в межах риторики «краху мультикультуралізму», яка набуває дедалі більшої популярності в європейських державах. Однак мультикультурна реальність демонструє, що повернення до політики асиміляції малоімовірно. Тому виникає потреба пошуку нової парадигми «управління різноманітністю».

На етапі постмультикультуралізму пропонуються способи поєднання національної ідентичності з офіційним визнанням культурного різноманіття. Аргументовано, що людство перебуває в процесі пошуку нової парадигми управління різноманітністю, де більшість основних принципів мультикультуралізму залишаються, водночас необхідний акцент на згуртованість спільноти та формування загальної культури, заснованої на різноманітності. Одним із таких варіантів є парадигма інтеркультуралізму.

Зазначено, що інтеркультуралізм постає як урівноважена позиція між мультикультуралізмом та асиміляцією, який намагається об'єднати їхні позитивні характеристики, оминаючи недоліки. Зосереджуючись на соціальній згуртованості та заперечуючи можливість неліберальних практик (асиміляційний аспект), інтеркультуралізм водночас позитивно визнає наявність культурного різноманіття (аспект мультикультуралізму).

ВИСНОВКИ

Проведений соціально-філософський аналіз генези дискурсу мультикультуралізму дозволяє зробити такі висновки.

1. Мультикультуралізм як теоретичний концепт – один із найбільш суперечливих дискурсів сучасності, що сформувався внаслідок певних історичних обставин. Перші згадки про досліджуване поняття тяжіли до космополітичного тлумачення, означаючи змішування національностей та розширення ідентичностей. Пізніше під поняттям «мультикультуралізм» розуміли різноманіття мов та культур. Згодом цей термін використовувався для опису демографічного факту мегаполісів, населених людьми різного культурно-етнічного походження.

У політичній сфері термін «мультикультуралізм» почав використовуватися з кінця 60-х років ХХ ст. і стосувався: по-перше, виникнення нового дискурсу рівності шляхом визнання особливих ідентичностей різних груп меншин; по-друге, вимоги прийняття «мультикультурної» концепції інтеграції, що назріла через гостру критику асиміляційної політики як дискримінаційної щодо більш відмінних культурних

груп, й передбачала включення в приймаюче суспільство іммігрантів, водночас дозволяла їм виражати власну етнічну та культурну ідентичність.

Дефініції мультикультуралізму є неузгодженими й часто суперечливими, але спільним для його визначень є демографічне спостереження наявності декількох культур у більшості суспільств. На противагу асиміляційній моделі, мультикультуралізм сприяє збереженню та визнанню культурної ідентичності. Різноманітні теорії мультикультуралізму по-своєму визначають межі та спосіб суспільного визнання. З огляду на те, що мультикультуралізм не є цілісною теорією, видається доцільним визначити його саме як дискурс, структура якого містить різні теорії обґрунтування збереження культурної ідентичності та необхідності (чи заперечення) надання особливих прав різним культурним групам, визначення меж втручання в неліберальні культурні практики, а також критику мультикультуралізму.

2. Генеза соціально-філософського дискурсу мультикультуралізму охоплює: 1) протомultiкультуралістський етап – теоретико-філософське підґрунтя концепцій мультикультуралізму: обґрунтування «плюралізму цінностей» (І. Берлін); ліберально-комунітаристський дискурс (кінець 70-х – кінець 80-х років ХХ ст.); 2) етап традиційного дискурсу мультикультуралізму – оформлення філософських теорій мультикультуралізму, у межах якого ми виокремлюємо: а) комунітаристський період (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). Для нього характерне: визначення цінності культурної ідентичності та обґрунтування окремих культурних прав з метою захисту «виживання культурних груп» (Ч. Тейлор); формування «політики визнання» та «політики відмінності» (Ч. Тейлор, А. Гоннет, І. Янг); б) ліберальний період (початок 90-х – друга половина 90-х років ХХ ст.). Основні його питання: визнання цінності культурної ідентичності з погляду лібералізму (В. Кимліка, Дж. Раз, Ч. Кукатас); обґрунтування ліберальної теорії диференційованих прав (В. Кимліка); дебати щодо втручання держави в неліберальні культурні групи (теорія В. Кимліки на основі індивідуальної автономії проти теорії Ч. Кукатаса на основі толерантності); в) період ліберально-егалітарної та феміністичної критики мультикультуралізму (друга половина 90-х – початок 2000-х років). У його межах мультикультуралізм звинувачують: у сприянні неліберальним практикам, особливо негативному впливі на жінок (С. Окін); у зраді ідеалу рівності (Б. Баррі); в ослабленні національної єдності через підриг традиційно-економічної концепції соціальної справедливості та політики перерозподілу (дискурс перерозподіл-визнання Б. Баррі, Н. Фрейзер); 3) етап постмультикультуралістського дискурсу (початок ХХІ ст. і дотепер): характеризується риторикою «краху мультикультуралізму». Основний акцент зміщено з проблеми визнання культурних відмінностей на пошуки альтернативної моделі управління культурним плюралізмом, зокрема пропонується парадигма «інтеркультуралізму» (Т. Кентл, Ч. Тейлор, Ж. Бушар).

3. Концепцію «плюралізм цінностей» І. Берліна доцільно розглядати як одну з філософських передумов розгортання дискурсу мультикультуралізму. Зокрема, його ідеї про плюралізм людських благ, цінностей і способів життя та про важливість для людини її культури вплинули на подальший розвиток філософських теорій мультикультуралізму.

На формування філософських теорій мультикультуралізму вплинули й ліберально-комунітаристські дискусії (70–80 рр. ХХ ст.). Ліберали поділяють думку, що люди мають вільно жити згідно з власними уявленнями про благо, а

індивід первинний щодо суспільства, яке значуще лише тим, наскільки воно сприяє благополуччю індивідів. Таке бачення зазнало критики з боку комунітаристів, які обстоювали визначальну роль «общинного ідеалу» й вважали, що ліберали недооцінюють важливість суспільного впливу на формування ідентичностей і розуміють культурні практики груп наслідком вибору індивідів, тоді як комунітаристи розглядають індивіда результатом соціально-культурних практик. Вони вважають, що «сліпий до відмінностей» лібералізм несправедливий, оскільки він не враховує значущі для людської індивідуальності особливості різних груп.

4. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. ставлення до мультикультуралізму залежало від позиції мислителів у ліберально-комунітаристських дискусіях. Ліберали вважалися противниками мультикультуралізму, оскільки він сприймався ними відступом від індивідуальної автономії. Комунітаристи, вбачаючи в мультикультуралізмі ідею цінності спільноти, започаткували перший період традиційного дискурсу мультикультуралізму – комунітаристський, представником якого є Ч. Тейлор. Філософ обґрунтував важливість культурної ідентичності для індивіда й визначив мультикультуралізм та інші політичні рухи на захист ідентичності членів дискримінованих соціальних груп як «політику визнання», яка може відбуватись двома способами: 1) політика рівної гідності – спрямована на зрівняння всіх прав; 2) політика відмінності – означає диференційоване ставлення до різних груп та надання їм особливих прав, спрямованих на збереження й підтримку їхніх культур. Ч. Тейлор є прибічником саме політики відмінності.

5. Наступний період дискурсу мультикультуралізму – ліберальний, найвідомішим представником якого є В. Кимліка. Він обґрунтував визнання культурних відмінностей та можливість надання «диференційованих за групами прав» крізь призму ліберального бачення. Мислитель визнає культуру контекстом, у якому індивіди здатні досягнути гідного життя. Тому, щоб забезпечити рівність можливостей ведення гідного життя, необхідно надати деяким групам особливі права з метою компенсації історичної несправедливості та збереження їхньої культурної цілісності. В. Кимліка розрізняє два види групових прав: 1) «внутрішні обмеження» – захищають цілісність групи від дестабілізуючого впливу внутрішнього інакомислення (можуть суперечити ліберальним принципам західних демократій); 2) «зовнішній захист» – зменшує вразливість групи від рішень більшості й захищає її культурну ідентичність (відповідає ліберальним нормам, тому держава повинна надавати лише цей вид прав). На протигагу комунітаризму, філософ вважає, що члени культурних груп можуть ставити під сумнів, переглядати й відкидати традиційні способи життя. Така концепція унеможливорює урізання індивідуальних прав в ім'я групових.

6. Одна з найгостріших проблем ліберального мультикультуралізму стосується державного втручання в неліберальні культурні групи. Втручання з метою захисту індивідуальної автономії є відповіддю «жорсткого» мультикультуралізму, що ґрунтується на лібералізмі Просвітництва й представлений ідеями В. Кимліки. Водночас сприяння індивідуальній автономії призводить до зменшення культурної різноманітності суспільства, оскільки виключає з його меж неліберальні групи. Критиками такого підходу є Ч. Кукатас і В. Галстон – представники «м'якого» мультикультуралізму, що ґрунтується на лібералізмі Реформації, заснованому на ідеалі толерантності. Ч. Кукатас розглядає

культурні групи як асоціації людей, в основі яких мовчазна згода з їхніми культурними нормами. Держава не може зазіхати на внутрішні справи груп, але їй не повинна обслуговувати їхні інтереси через надання особливих прав. Захист незгодних з певними практиками власної культурної групи, пропонується через надання «права на вихід». Тож, єдине завдання держави – забезпечувати свободу об'єднання і виходу з асоціацій.

Всупереч поглядам Ч. Кукатаса, у нашому дослідженні доведено, що необізнаність членів меншин щодо можливості виходу з культурної групи та про альтернативні способи життя не гарантує реальність права на вихід та справді взаємну толерантність (тобто сприйняття інакодумства в межах власної культурної групи, а не лише терпимість до поглядів представників інших культур). Необхідне сприяння хоча б мінімальній автономії членів груп через надання знань про саму можливість виходу та про існування альтернативних способів життя.

7. До структури традиційного дискурсу мультикультуралізму входить і його критична оцінка з позицій лібералізму. Критика мультикультуралізму С. Окін та Б. Баррі характеризується несприйняттям особливих прав для культурних груп. Мислителі переконані, що лібералізм уже володіє всім необхідним для позитивної відповіді на факт сучасного культурного різноманіття. У контексті ліберально-феміністичного підходу С. Окін ратує за трансформацію традиційних культурних практик, які обмежують жінок. Б. Баррі, теорія якого є поверненням до класичного лібералізму, вважає, що люди не мають права на особливе ставлення, якщо в них є рівні з іншими можливості. Компенсація за невігідне соціальне становище можлива, якщо це результат об'єктивних обставин, а не вибору людини.

8. Початок 2000-х років ознаменувався переходом до етапу постмультикультуралізму, який виникає на тлі риторики «краху мультикультуралізму». Оскільки мультикультурна реальність демонструє, що повернення до політики асиміляції малоімовірно, то виникає потреба пошуку нової парадигми управління різноманітністю, зокрема пропонується парадигма інтеркультуралізму.

Попри відсутність єдиної думки щодо того, чи стане інтеркультуралізм альтернативою мультикультуралізму, він демонструє переваги та може розглядатись як баланс між асиміляцією (сприяючи згуртованості суспільства та заперечуючи неліберальні практики) та мультикультуралізмом (позитивно визнаючи культурне різноманіття). Інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як взаємодоповнюючі парадигми. Ґрунтуючись на філософських уявленнях про справедливість, мультикультуралізм передусім передбачає спеціальні права та політику для груп меншин. У такому суспільстві, меншини, ймовірно, відчуватимуть себе бажаними, і це має сприяти їхній інтеграції в суспільство більшості. Інтеркультуралізм же належить до політики, яка передбачає соціальну десегрегацію й реальні контакти та співпрацю між людьми на місцевому рівні. Це може зміцнити взаємну довіру, що призведе до соціальної згуртованості суспільства. Відповідно, мультикультуралізм та інтеркультуралізм можуть взаємно посилюватися та коригувати небажані наслідки один одного.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Підскальна О. Мультикультуралізм як філософська концепція / О. Підскальна // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. – 2016. – Вип. 1. – С. 113–120.
2. Підскальна О. Особливість мультикультурної практики в Польщі / О. Підскальна // Українська полоністика. – 2016. – Вип. 13. – С. 81–96.
3. Підскальна О. Питання мультикультуралізму в філософських концепціях визнання / О. Підскальна // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2018. – Вип. 22. – С. 128–131.
4. Підскальна О. Мультикультуралізм чи інтеркультуралізм: зміна парадигм в науковому дискурсі / О. Підскальна // Evropský filozofický a historický diskurz. – 2018. – Svazek 4, vydání 1. – С. 95–100.
5. Підскальна О. Мультикультуралізм: політика визнання чи перерозподілу? / О. Підскальна // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. – 2018. – Вип. 17. – С. 58–65.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Підскальна О. Особливість «мультикультурної практики» Європи / О. Підскальна // «Філософія, релігія та культура у глобалізованому світі», Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 р. [матеріали доповідей та виступів]. – 2015. – С. 114–117.
7. Підскальна О. Дискурс лібералізму та комунітаризму як підґрунтя мультикультуралізму / О. Підскальна // «Дні науки філософського факультету – 2016» – 2016. – Ч. 8. – С. 99–102.
8. Підскальна О. Феномен мультикультуралізму в сучасних реаліях / О. Підскальна // «Новітні парадигми суспільно-політичного розвитку та управління» VI Конвент МАСПН. – 2016. – С. 82–89.
9. Підскальна О. Феномен мультикультуралізму та рівні його функціонування / О. Підскальна // «Дні науки філософського факультету – 2017» – 2017. – Ч. 3. – С. 190–193.
10. Підскальна О. Поняття «ієрархічний плюралізм» як особливість політики мультикультуралізму в Польщі / О. Підскальна // Матеріали VII Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки. – Київ, 2017. – С. 72–76.
11. Підскальна О. Чи зазнав європейський мультикультуралізм невдачі? / О. Підскальна // «Глобалізований світ: випробування людського буття»: Міжнародна науково-теоретична конференція. – Житомир, 2017. – С. 293–297.
12. Підскальна О. Поняття «визнання» в концепції мультикультуралізму Ч. Тейлора / О. Підскальна // «Сучасні наукові дослідження представників суспільних наук – прогрес майбутнього»: Міжнародна науково-практична конференція Львівської фундації суспільних наук. – Львів, 2018. – С. 20–25.
13. Підскальна О. Толерантність як базовий принцип чи причина краху мультикультуралізму / О. Підскальна // Теорія і практика актуальних досліджень. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – Запоріжжя, 2018. – Ч. 2. – С. 130–133.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

14. Підскальна О. Мультикультуралізм як феномен постсучасного світу / О. Підскальна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016. – Вип. 3–4. – С. 108–120.

АНОТАЦІЯ

Підскальна О. М. Генеза дискурсу мультикультуралізму: соціально-філософський аналіз. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир, 2021.

У дисертації здійснено соціально-філософський аналіз генези дискурсу мультикультуралізму. Доведено, що мультикультуралізм доцільно визначити як дискурс, до структури якого входять: обґрунтування необхідності (чи заперечення) надання особливих прав культурним групам; різні теорії визнання культурної ідентичності; визначення меж втручання в неліберальні культурні практики; ліберальна критика мультикультуралізму. Здійснено періодизацію розгортання дискурсу мультикультуралізму.

Проаналізовано кардинальні зміни на сучасному етапі постмультикультуралізму та досліджено інтеркультуралізм як урівноважену позицію між асиміляцією та мультикультуралізмом. Виявлено, що інтеркультуралізм зосереджується на соціальній згуртованості суспільства та заперечує можливість неліберальних практик, водночас позитивно визнає наявність культурного різноманіття. Обґрунтовано, що інтеркультуралізм та мультикультуралізм доцільно розглядати як такі, що взаємно посилюють один одного, коригують та компенсують можливі небажані наслідки.

Ключові слова: мультикультуралізм, постмультикультуралізм, інтеркультуралізм, дискурс, культурні меншини, інтеграція, міграція, політика перерозподілу, лібералізм, комунітаризм, визнання, ідентичність.

SUMMARY

Pidskalna O. M. The genesis of the discourse of multiculturalism: a socio-philosophical analysis. – Qualification scientific work on the rights of manuscript. Thesis for a candidate degree in Philosophy, specialty 09.00.03 – Social Philosophy and Philosophy of History. – Zhytomyr State University named by Ivan Franko, Zhytomyr, 2021.

In the thesis, a socio-philosophical analysis of the genesis of the discourse of multiculturalism is done. It is proved that the multiculturalism should be defined as a discourse, the structure of which includes: justification of the need (or denial) of the granting special rights to the cultural groups; various theories of recognition of cultural identity; determination of the boundaries of interference with illiberal cultural practices; liberal criticism of multiculturalism. The periodization of the discourse of multiculturalism was done, consisting of the following stages: 1) the proto-multicultural stage (the formation of the theoretical and philosophical basis of the multiculturalism concept); 2) the traditional discourse of the multiculturalism (the formation of the first philosophical theories of multiculturalism), which includes the

following periods: a) the communitarian period (the end of the 80s – the beginning of the 90s of the XX century); b) the liberal period (the beginning of the 90s – the second half of the 90s of the XX century); c) the period of liberal-egalitarian and feminist critics of multiculturalism (the second half of the 90s of the XX century – the beginning of the XXI century); 3) the stage of the discourse of post-multiculturalism (the early 2000s and until now): the stage of the rhetoric of «the collapse of multiculturalism». Foundations for an alternative model of managing cultural pluralism are searched, in particular, a new paradigm for interculturalism is being proposed.

In the thesis, it was also revealed the tendencies of opposition within the framework of liberal multiculturalism regarding the admissibility of interfering with illiberal cultural practices of minority groups. By appealing to the philosophical discussions between W. Kymlicka and Ch. Kukathas, it was found that they represent various aspects of the liberal tradition that are ultimately contradictory – liberalism of Enlightenment based on individual autonomy («strong» multiculturalism) and liberalism of Reformation based on tolerance («weak» multiculturalism). The emphasis on individual autonomy leads to a decrease in the cultural diversity of the society, as it excludes non-liberal groups from it. Multiculturalism based on tolerance is capable of reaching a much wider circle of minority groups in a liberal society, including those engaging in illiberal practices. At the same time, the protection of those refusing to support the illiberal practices of their own group is proposed to be exercised through the «right to exit». However, if members of minorities are not aware of this opportunity to exit and lack knowledge about alternative lifestyles, it is impossible to guarantee the reality of the «right to exit» from the group and truly achieve mutual tolerance. Thus, it was proved that it is necessary to support at least minimal autonomy of the members of these groups.

An analysis of the «recognition – redistribution» dilemma was also carried out, and it was proved that despite the numerous accusations of philosophers that supposedly multiculturalism impedes the traditional economic concept of social justice, in fact, recognition and redistribution are equally important, which means they should be viewed as not necessarily conflicting, and they may interact and complement each other. Under certain conditions, a conflict between them may exist, especially if recognition assumes a «positive» (in the terminology of N. Fraser) form in which existing identities are confirmed since they can be rather restrictive (for example, certain specific gender roles). However, the «transformative recognition» for N. Fraser or the theory of liberal multiculturalism based on autonomy, in general, opposes such restrictive options.

The major changes at the present stage of post-multiculturalism are analyzed and interculturalism is researched as a balanced position between assimilation and multiculturalism. It has been revealed that interculturalism focuses on the social cohesion of society and denies the possibility of illiberal practices while simultaneously positively recognizing the presence of cultural diversity. It is grounded that interculturalism and multiculturalism should be considered as mutually reinforcing, correcting and compensating for possible undesirable consequences of each other.

An analysis of the «recognition – redistribution» dilemma was also carried out, and it was proved that despite the numerous accusations of philosophers that supposedly multiculturalism impedes the traditional economic concept of social justice, in fact, recognition and redistribution are equally important, which means

they should be viewed as not necessarily conflicting, and they can interact and complement each other. Under certain conditions, a conflict between them can exist, especially if recognition assumes a «positive» (in the terminology of N. Fraser) form in which existing identities are confirmed, since they can be rather restrictive (for example, certain specific gender roles). However, the «transformative recognition» for N. Fraser or the theory of liberal multiculturalism based on autonomy, in general, opposes to such restrictive options.

The cardinal changes at the present stage of post-multiculturalism are analyzed and interculturalism is studied as a balanced position between assimilation and multiculturalism. It has been revealed that interculturalism focuses on the social cohesion of society and denies the possibility of illiberal practices while simultaneously positively recognizing the presence of cultural diversity. It is proved that interculturalism and multiculturalism should be considered as mutually reinforcing each other, correcting and compensating for possible undesirable consequences.

Key words: multiculturalism, post-multiculturalism, interculturalism, discourse, cultural minorities, integration, migration, policy of redistribution, liberalism, communitarianism, recognition, identity.

